

Az írás elmélete

RÉSZLETEK

GERRIT NOORDIJZIJ KÖNYVÉBŐL

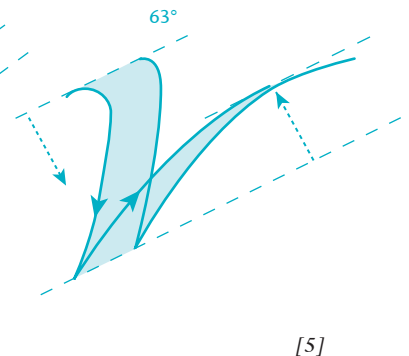
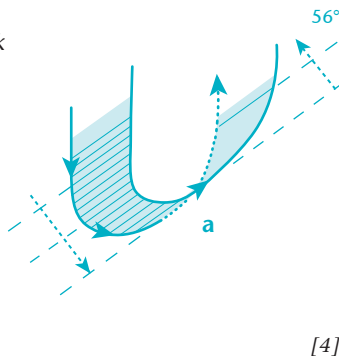
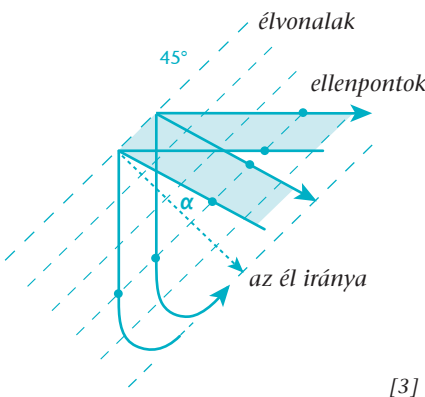

A szerző a 3. fejezetben a vágott hegyű toll vonásait elemzi. Az *él irányra merőleges az élvonalra* idézet egy alapvető geometriai felépítést juttat eszünkbe, mégpedig a kurrens o betűnél. A vonás ott a legvastagabb, ahol az o betű vastag szárán az élvonal merőleges a hegy mozgásirányára. Ebből a részletből kiderül, hogy milyen szögben tartjuk a tollat. A vonás legvékonyabb szakaszán az élvonal egy vonalban áll a toll hegyével. Ha összekötjük az o betű két-két ellentétes pontját, a vékony és vastag szakaszokat, akkor két egymásra merőleges tengelyt kapunk (ellipszisztengely). Az alapvető geometriai felépítés mellett gondolnunk kell az ellenpontra is, ami egy pontpáros. Mozgáspályájuk alkotja a vonás kontúráját. Például, a kurzív n betűnél az ellenpont áttevődik a vonás kontúrájának másik oldalára. Ilyen egy folyóírás, amikor az írószközt ritkán emeljük fel. Az ellenpontok helye, tájolása nem változik, viszont szemünk a vonások körvonalát másképpen fogja fel éppen ott, ahol felfelé és lefelé húzott vonásokból áll a betű. A szerző ez alapján megkülönbözteti egymástól a megszakitott és a visszatérő (kurzív) szerkezetű

írást. Utóbbi írásmódban a lefelé húzott vonásokat felfelé húzott vonások kötik egybe. A ritkán felemelt tollal az írás folyékonyabb és gyorsabb.

A 4. fejezetben a szerző különleges éleslátással magyarázza el az egalizálás lényegét. A fehér térköz, valamint a normál és keskeny betűk alapján bemutatja a betűközök és a szárok közötti finom kapcsolatokat.

Az 5. fejezetben a szerző a szó vagy szóképföltalálását történetileg kiemelkedően jelentős eseménynek tartja. A szünetekkel elkülönültek a szóképek, amelyek a szövegben ritmikus alapegységgé váltak. Magyarázatot kapunk, hogy a betűben lévő fehér űrnek köszönhetően a kurrens, kisbetűs írásképek ritmusa egyenletes. Tehát, az írott szöveg eleve magában hordozza a tagolást, a szünet jelölésének lehetőségét. Az üzenet kódolásának és dekódolásának fejlődési irányát a szó föltalálása döntően meghatározta.

3. fejezet

Az él tájolása

A [3] ábrán a vonások útvonalai és irányai különbözőek, de ellenpontjaik (counterpoints) tájolása ugyanaz (lásd a késsel kitöltött vonásokat). Az ellenpontok tájolása meghatározza a vonás élvonalainak (frontlines) helyzetét. Az él iránya merőleges az élvonalra. (Az él iránya a tollhegy mozgásának iránya is lehet – ford. megj.) Ebből következik, hogy a vonás iránya nem esik egybe az él irányával. (Az élnek gyorsasága van, amely egyenlő a vonás sebességével, megszorozva az él és a vonás által bezárt szög cosinusával. Arányuk változása a szög értékétől függ. Lásd az ábrán jelelt α szöveget.) (...)

A [4] ábrán a vonás görbülete az élvonal irányába kanyarodik. Ebben a pillanatban az él teljesen megtorpan (a). Ennek ellenére a vonás tovább ível, az él továbblendül, de az ellenkező irányba.

Az [5] ábrán a vonás hirtelen, minden átmenet nélkül irányt vált, és élesen felkanyarodik.

(...) Elméletben két lehetőség, két írásmód adott. Az írott betűknél (script) a vonásokban az él egyetlen irányba mozog, ezt az esetet **megszakított (interrupted) szerkezetnek** nevezem. Másik esetben a vonásokban az él ellentétes irányú és visszaforduló, amit **visszatérő (returning) szerkezetnek** nevezek.

A kézírásban azokat a vonásokat, amikor az író maga felé húzza a tollat, **lefelé húzott (ereszkedő) vonásoknak** nevezzük, másik eset-

ben, amikor a tollhegy éle visszafelé fordul, **felfelé húzott (emelkedő) vonásoknak** hívjuk. A két kifejezést a kézíráson kívül aligha használják, de általában használatosak a különböző beszédmodoknál (például, hanglejtés-variációknál – ford. megj.). A megszakított szerkezetre a lefelé húzott vonások jellemzők, a visszatérő szerkezetben pedig a lefelé húzott vonásokat felfutó vonások kötik át. Egyúttal a számítógépes programban egy olyan görbeleíró nyelvre van szükség (mesterséges intelligenciászköz – ford. megj.), amely beazonosítja az él mozgásirányát, hiszen a számítógép nem képes az emberi kéz mozdulatából eredő ereszkedő és emelkedő vonások felidézésére. (...)

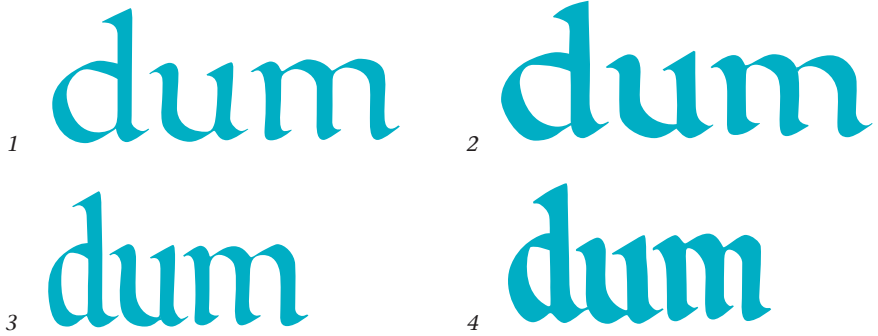
Különböző kultúrákban felismerhető a megszakított szerkezetű és a visszatérő szerkezetű írásmód. Például, a japán írásban a **kaisho** a megszakított, a **gyosho** pedig a visszatérő. És ez nem valami titkos összeküvéssel, hanem az egymással küzdelemben álló eszményekkel kapcsolatos. A visszatérő szerkezet (folyóírás/running) megengedi, hogy gyorsabban írjunk, mint a megszakítottat, viszont ez utóbbinál könnyebb ellenőrizni és irányítani az írást. Sőt, az egyes felületek és íróeszközök kombinálásából adódóan előfordul olyan eset, amikor nem is olyan egyszerű dolog felfelé húzni a vonást (például az íróeszközt toljuk, és nem húzzuk – ford. megj.). A gyorsabb írás a visszatérő szerkezetű írásban rontja a betűformák **olvashatóságát**. Az olvashatóság és a **gyorsaság** egymással ellentétben álló,

visszatérő páros az egész írástörténet folyamán. A visszatérő szerkezet a hétköznapi kötetlen kézírásra jellemző, ugyanakkor a visszatérő szerkezetű írásnak is lehetnek tiszta, világosan olvasható betűformái.

A gyorsaság fokozatos növelésével a visszatérő írás egyre jobban elveszti formáját és végül megsemmisül. A 3.10 ábrán az élnél nincs ideje visszafordulnia. A felfelé húzott vonás eltörlődik ott, ahol a tollhegy éle az élvonal mentén síklana tovább, de ennél a szakasznál az él újra mozgásba lendül. Az ilyen típusú folyóírást előszeretettel művelték a németalföldi manierista mesterek. Még gyorsabb írásnál az él nem torpan meg a haladásban, így az írásból csupa hullámvonal lesz.

A nyugati íráskultúrában az álló, normál betűk (antikva) szerkezetének alapja a megszakított szerkezetű írás. Ellentétpárja a kurzív. A kurzív eredetileg a visszatérő szerkezetű írásból származik, de ha meg kívánja őrizni olvashatóságát, akkor megszakított szerkezetű írássá válik. E két különböző kurzív fő ismertetőjegye a betűszárak közötti kétféle átkötés. A visszatérő írásnál a felhúzott átkötő vonás vége elvékonyodik (3.11 ábra), viszont a megszakított írásnál az átkötés ellenkezőleg, vékonyból vastagba szalad át (3.12 ábra). (...)

A visszatérő szerkezetű írás nagyon fontos szerepet játszik az írástörténetben, de a szélsőséges, túlzott gyorsaság vagy az erősködően határozott olvashatóság iránti szándék az írás veszteséget jelent.

Nyelvünkben a szavak mondatokká állnak össze, írásunkban a szavak sorokba rendeződnek. Önmagában az írott szó semmit nem jelent. Amikor tanulmányozom az írást, akkor mellőzöm a szavak értelmét. Amint elgondolkodom jelentésükön, a nyelvvel érintkezem. (...) Egy gyermek, aki nem észleli helyesen a szavakat, soha sem fog megtanulni jól olvasni, mert az iskolában a megértésre helyezik a hangsúlyt. (...) Az iskola tulajdonképpen a mondatba helyezett szót mint rendezett betűkből álló sort fogja fel, ami útját állja annak, hogy az írott szó egészét lássák a gyermekek. Így az olvasást sorba rendezéssel cserélik föl, de a helyes sorrendbe állított 1, 2, 3, valójában egyenértékű lehet a fordítottal is (3, 2, 1). (...) A tárgyak körül szüntelenül sürgölődő, nyughatatlan gyerekeknek, akik tudják, hogy a bal és a jobb oldal felcserélhető, azoknak az iskola értelmetlennek tűnik.

(...) Egy szó, amely fekete és fehér formákból áll, ritmusos egészet alkot. A gyenge lábakon álló ritmustól szétesik a szó, ha pedig egyáltalán nincs ritmus, akkor eltűnik a szó, még abban az esetben is, ha a betűk helyes sorrendben követik egymást a felületen.

dixit Dominus ad me:

Sume tibi libro

grande et scribe in

eo stylo hominis:

Velociter spolia detrahe

cita praedare. Isaias 8:1

És monda nékem az Úr:

Végy magadnak egy nagy

táblát, és írd fel reá

közönséges betűkkel:

siess zsákmányra

és gyorsan prédára.

Ézs 8:1 (Károli ford.)

A beszédben a ritmus jelentheti a szabályos időközöket. Ezek az intervallumok terjedelmükben és formájukban nem azonosak, de egyenértékűek. Az írásban a ritmus leginkább térbeli szerkezetű, és nem időbeli. A szünetek meghatározott hosszal, sőt szélességgel rendelkeznek.

(...) Írásnál a feketéket vonásról vonásra, betűről betűre haladva meghatározzuk, miközben az ellenpontot könnyedén vezetjük a tollal. A fehér térközöket pár egymás melletti betűvel megkapjuk, azonban nincs rá egyszerű módszerünk, hogyan mérjük meg a térközöket, sőt

mondhatni véletlenül tűnnek elő a fekete vonások közül. Emiatt tartom fontosnak a fehér térközt a szóban.

A 4.1 ábra érzékelteti azt, hogy milyen mértékben fontos a ritmus az írás gyakorlatában. A 3. szó betűi keskenyebbek az 1. szóhoz képest, így a betűk belső fehér foltjai is kisebbek, tehát a betűköz szorosabb. Hasonló a helyzet a 2. szónál. A 2. szó betűközei az 1. szóhoz képest kisebbek, mert a betűszarak vastagabbak. Az ábrán harmonikus szóképeket igyekeztem alkotni. (...) Nézzük, mi történe, ha nem harmonikusan írnám le a szavakat, hanem pont az ellenkezőjét tenném velük! (4.2 ábra) Ha az 1. és 2. szónál a betűközöket szorosabbra venném, akkor a kis méretű fehér térköz miatt a betűelemek elválnának egymástól: a d betű függőleges szára összekapcsolódna az u elülső szárával, és elszakadna a saját c félkörívétől. A 3. és 4. szónál a túl nagy betűközök szétbontanák a szóképet és a keskeny betűk távol esnének egymástól. Lássuk be, hogy az előző rontott változat súlyosabb az utóbbinál, mert az előbbinél maguk a betűk semmisülnének meg.

5. fejezet

A szó föltalálása

Az olvasás feltétele a szó. Ezt nem nehéz belátnunk, ha magunk elé képzelünk egy csupa verzál betűkből álló hírodalt vagy könyvdalt. Egy helyesen szedett verzál sorban a betűközök optikailag azonosak, ugyanakkor a betűkben lévő fehér űr sokfélesége miatt nehéz összeegyeztetni a különféle szóképek ritmusát. Legjobb esetben a verzálok egy mutatós betűmintasor képét nyújtják. Például, a D betűben lévő fehér űr megismétlődik a B betűben, csak két részre osztva, egymás fölött kisebb méretben, különben nem lenne egyforma magas a verzál D-vel. A betűközök fehér térköze nem azonos a D betűben és a B betűben lévő fehérrel. A grafikai ritmus, az egyenletes kötések nem a verzál betűk sajátja. Azonban a verzál betűk folyamatosága ugyanúgy fontos, mint a betűkben lévő fehér űr sokféleségének megbonthatatlansága. A kettő közötti eltérést úgy tudjuk áthidalni, ha ritkítjuk a szavakat, valamint kis sortávot alkalmazunk. Azonban egy ilyen verzállal szedett szöveg leginkább különálló betűkből áll, és legkevésbé sorokból vagy szavakból.

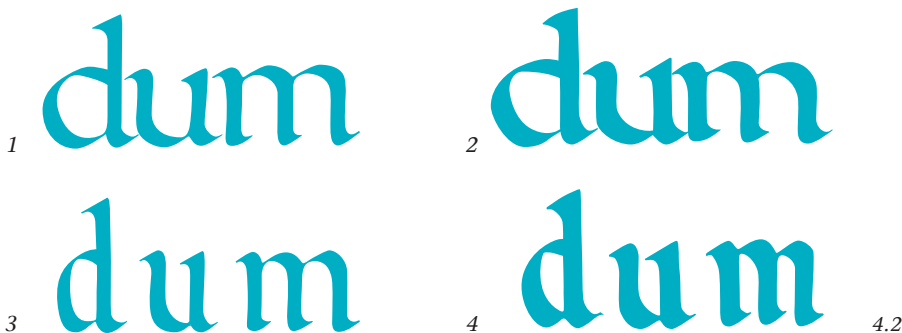
**Dominus dedit mihi
linguam eruditam ut
sciam sustentare eum
qui lassus est verbo
erigit mane mane
erigit mihi aurem
ut audiam quasi
magistrum. Isaias 50:4**

**Az Úr Isten bölcs nyelvet
adott én nékem,
hogy tudja erősíteni
a megfáradtat beszéddel,
fölserkenti minden reggel,
fölserkenti fülemet,
hogy hallgassak, miként
a tanítványok.
Ézs 50:4 (Károli ford.)**

A kurrens betűk esetében más a helyzet. Például, az m betűben a fehér űr megismétli a többi betűben lévő fehér űrt, leginkább a h betűét. Miután a formák nem osztódnak felső és alsó részre, hanem egymás mellett sorakoznak, így a belső fehér részek azonosak. Tehát, a kurrens betűkre jellemzők a grafikai ritmusos kötések. De ez önmagában még nem elég. Képzelnék maguk elé egy olyan újság- vagy könyvdalt, ahol a kurrens szövegben nincsenek szóközök.

Egy ilyen szöveget majdnem lehetetlen elolvasni. Az olvasás föltalálása az egységes szövegsorok megbontásán alapul. A szöveg ritmusában a legkisebb szünet elég ahhoz, hogy az elkülönült szavak ritmusos alapegységgé váljanak. Visszatekintve az időben, ez a találmány kézenfekvőnek tűnik. Az már kevésbé kézenfekvő, hogy a szöveg ritmusának megbontása, amely megkönnyíti a kéziratok kisbetűs (minuszkula) szövegek befogadását, pont az írott szöveg lényegében, a szövegsorok ritmusos egyenletességében rejlik. Az ábécé föltalálásának jelentősége után a szavak föltalálását tartom a legfontosabbnak. A szó és vele együtt az olvasás lehetővé tették a nyugati civilizáció megszületését.

Szeretném behatóan megismerni ezt a civilizáció történetében bekövetkezett fordulópontot, de nem találtam nyomát sem a történelmi, sem a paleográfiai tárgyú könyvekben. Még a művelődéstörténeti könyvekben sem jelenik meg, így nekiálltam tanulmányozni a régi kéziratok hasonmás kiadásait. Ha a kéziratok készítésének megállapított helyszíneire és időpontjaira alapozom feltevésemet, akkor a szó föltalálása Írországból következett be a 7. század első felében.

A 6. században még nem különülnek el egymástól a szavak. Azok a tagolások, amelyek szóközökre hasonlítanak, valójában a mondatok, illetve a szavak mögé beszúrt mondatzáró jelölések. A 9. századra a szóközök használata elfogadott szabállyá válik. Korábban, a 8. században a különálló szó csak azokban a másolóműhelyekben terjedt el, ahol az ír hittérítők útjaik során megfordultak. A még korábbi írországi és angliai kódexekben pedig felfedezhetők a sorok szavakká felbontása. Sőt, a még régebbi kéziratok, ahol szóelkülönülést láthatunk, kizárólag mind írországi eredetűek, és a 7. századra keltezhetők.

Röviden ennyit kívántam elmondani vizsgálódásaimról, amikor a szó kialakulásának nyomába eredtem. Következtetésem nyilvánvalóan egy hipotézis. Nem vagyok jártas a kéziratok világában, megfigyeléseimet csupán a hasonló kiadások képeinek leírásaira alapoztam. A szó eredetének felderítése egy komoly kutatófeladat, amely még várat magára. Habár csak képzeletemben él a névtelen írországi leleményes földaláló, aki megalkotta magát a szót, mégis megkérdezném tőle, hogyan tartant ki fejéből ez a jelentős idea? Talán azt válaszolná, hogy a mondatvégi szünetek adták az ötletet, amelyek kissé felbontották a szövegkép ritmusát, összhangját. Továbbá szerepet játszhattak az íráshibák és a véletlenül kihagyott szünetek, amiket minden másoló elküvetett. Valamint még egy kérdésem lenne elképzelt kollégámhoz, de az adott korszakról nem tudna rá válaszolni: a korabeli Írországról faggatnám, ahol a 7. században újtára indult az európai kereszténység. Az akkori

di xit Dominus casus

Isaias 52:7 *Quam pulchri super montes pedes adnuntiantis et praedicantis pacem (...) dicentis Sion regnavit Deus tuus.*

Mily szépek a hegyeken az örömondónak lábai, a ki békességet hirdet (...) a ki ezt mondja Sionnak: Uralkodik a te Istened! Ézs 52:7 (Károli ford.)

hittérítőknél nyomatékos érvül szolgált a kard, de nem kisebb fegyver volt kezükben az Ige. Az Arab-félszigetről származó iszlám ugyanabban a században Afrika északi területein folytatta hódító útját. Az iszlám hittérítők a keresztényeknél még látványosabban hadonásztak kardjaikkal, azonban a szunna azt sugallja nekünk, ha figyelmesen olvassuk, hogy a valódi hit a fegyvernél még valódibb fegyvert igényelt, és pedig a szót. Az arab írás már a régi koroktól kezdve hajlott rá, hogy ligatúrákat alkalmazzon, azaz egybefüggő vonással írja le a betűket, és ugyanez a gyakorlat az európai írásra is jellemző.

A ligatúra egyszerűbbé teszi a vonások szerkezetét, ami jót tesz az elkülönülő szónak. A 7. században az arab írásban erősen elterjedt ez a szokás, kevés kivételtől eltekintve majdnem minden szó ligatúra volt. Az arab felfogás eltér az európaiától, mert nem a jeleken belül és a közöttük lévő fehér térközön alapul, hanem a feketéket összekötő vonásokon. Ugyanakkor nyilvánvalók azok a párhuzamos tendenciák, amelyek a 7. században figyelhetők meg, a fejlődésnek indult kultúrák utat vágtak maguknak az írás területén is, mégpedig a szavak elkülönítésével. A kérdés, hogy ismerték-e egymást az arabok és az írek, többször is felmerült a jellegzetes kelta indafonatos díszek és az arab írás hasonlósága kapcsán, de olyan benyomásom alakult ki, hogy a művészettörténeti szakirodalomban ezt a hasonlóságot inkább kuriózumként emlegetik. Attól tartok, hogy kérdésfeltevésemre ugyanaz a sors vár. Megfigyelésemet nem kívánom tudományos ténynek beállítani, csupán hangsúlyozni szeretném, hogy milyen fontos volt a szó elkülönülése, önállóvá válása.

isaia } 52:7

urbano

Könyvemben szétszórtan találhatók latin nyelvű bibliai idézetek. A példákon különféle kontrasztokat és felépítéseket mutatok be.

A kontrasztok három típusát lásd a 2. fejezetben.

A tudományok gyakran nem figyelnek kellőképpen arra, ami előttük van, és tekintetüket valami távoli, nehezen megközelíthető dolog vonzza. Ennek eredményeként a világtérképen csak egyetlen fehér folt marad fölfedezetlenül, és pedig saját helyünk a történelemben. Miközben az arab ligatúrák méltó figyelmet élveznek, addig a tudósok alig érintik a nyugati írás alapjait. Nem fontos, hogyan találják meg a választ az itt felvázolt kérdésekre. Az a lényeg, hogy aki komolyan hozzáfog és megvizsgálja a nyugati írást, az találja meg elsőként a választ.

Az olvasónak talán olyan benyomása lehet ezek után, hogy a szó föltalálása az írástörténet egyik hiányzó fejezete. Meg kell azonban jegyezni, hogy valójában nincs is történet. Létezik valami krónikának nevezett dolog, ami viszont nem írástörténet. Javaslom, gondolkozzanak el az alábbi feltevéseken.

A fogalomírásban minden jel (például A) valamilyen szót, a későbbi szótagírásban pedig egy jel (például A) egy szótagot helyettesít. Végül az írás sajátos fejlődése hangírássá alakult, ahol minden jel (például A) egy hang helyén áll.

**Videte qualibus
litteris scripsi vobis
mea manu. Gal 6:11**

**Látjátok, mekkora
betűkkel írok néktek
a saját kezemmel!**

Gal 6:11 (Károli ford.)

Ha jobban megnézzük, maga az A jel ebben az eseménysorban nem játszik főszerepet. Mert nem az írás mint olyan változik meg, hanem a jelentés, amely a jellel (a jelölővel) társul. A grafikus jelek struktúrájának változását sehogy sem tükrözi az úgynevezett írástörténet. Lényegében előttünk nem az írás mint olyan, hanem a helyesírás változásának felvázolt képe áll. Ez a séma durván elnagyolt, mivel egy írást fonetikus írásként meghatározni csak az adott nyelv szabályainak megvilágításában lehetséges, és ez minden nyelvnél egyedi. Például, a mai maláj nyelv helyesírása sokkal közelebb áll a fonetikus íráshoz, mint az angol helyesírás. Ezenkívül az előbb említett sematikus kép inkább az íróra vonatkozik. A maláj nyelvet beszélő úgy tartja, hogy fonetikusán ír, azonban másképpen olvas, pontosan ugyanúgy, mint az egész

nyugati civilizáció, mert olvasáskor pillanatok alatt felismeri a jelekből álló egy vagy több szóképet, amelyek lexikai többletjelentéssel bírnak. Ebből kifolyólag az olvasó úgy olvassa a nyugati írást, mintha szótagírás lenne, viszont ez csak akkor lehetséges, ha a leírt szavak grafikai ritmussal rendelkeznek. Természetesen a helyesírás szorosán kötődik az íráshoz, de a kettő nem ugyanaz, ahogyan a helyesírás története sem azonos az íráséval. Személy szerint nem tudom, hogy milyen lehet az utóbbi, hiszen az írás történetének megírása még várat magára.

A fordítás Gerrit Noordzij (2005) *Stroke. Theory of writing*. Hyphen Press London könyve alapján készült. ISBN 978-0-907259-30-5

Cikkünkben a latin bibliai idézetek helyesírását a szerző kalligráfiai után vettük át. Az eredeti, kézzel rajzolt ábrákat és a kalligráfik részleteit vektorizáltuk. A kapcsos zárójelbe tett rajzok [3,4,5] forrása: Gerrit Noordzij (2000) *LetterLetter*. Hartley & Marks Publ. Vancouver. 9–10. old. ISBN 978-0-88179-175-4

Fordította Voronko Vera